

Такім чынам, лексіка-марфалагічныя і сінтаксічныя сродкі ўзмацняюць структурнае адзінства частак, а ў многіх выпадках захоўваюць форму БСС. Яны пададзены шырокім спектрам у сучаснай беларускай літаратурнай мове і могуць падкрэсліваць сінтаксічнае значэнне часткі, у склад якой уваходзяць, выступаць у якасці кандэнсатара зместу папярэдняй прэдыкатыўнай часткі, прадстаўляць адну з частак БСС у іншых састаўных частак, паказваць на адносіны паміж імі.

Літаратура

1. Дорошенко, С.И. Бессоюзные сложные синтаксические конструкции в современном украинском языке: автореф. дис. ... д-ра филол. наук: 10.02.02 / С.И. Дорошенко; Ин-т языковедения им. А.А. Потебни АН УССР. – Киев, 1981. – 47 с.
2. Демиденко, Л.П. Современный русский язык. Бессоюзное сложное предложение. Сложные синтаксические конструкции. Сложное синтаксическое целое. Чужая речь. Пунктуация / Л.П. Демиденко, И.С. Козырев, Т.Г. Козырева. – Минск: Вышэйшая школа, 1988. – 173 с.
3. Современный русский язык. Синтаксис. Пунктуация / под ред. И.А. Киселева. – Минск: Вышэйшая школа, 1994. – 374 с.
4. Беларуская граматыка: у 2 ч. / Ін-т мовазнаўства імя Якуба Коласа АН БССР. – Мінск: Навука і тэхніка, 1986. – Ч. 2. Сінтаксіс / рэд. М.В. Бірыла, П.П. Шуба. – 327 с.

УДК 811.161.335

У.І. Куліковіч

АСНОЎНЫЯ ПРЫЧЫНЫ АРФАГРАФІЧНЫХ ПАМЫЛАК У СУЧАСНАЙ БЕЛАРУСКАЙ МОВЕ

В статье определяются основные причины орфографических ошибок в современном белорусском литературном языке: а) некодифицированность отношений между фактами устной и письменной речи; б) функционирование в сознании носителей языка более экономной, чем официально принятая, белорусской орфографии; в) низкое качество лексикографических изданий; г) сложность применения на практике орфографических правил; д) отсутствие качественной электронной проверки орфографии белорусского языка.

The article deals with the main causes of spelling mistakes in the modern Belarusian language: а) different relations between the facts of oral and written speech; б) functioning in the consciousness of native speakers of more economical than officially accepted Belarusian spelling; в) poor quality lexicographical editions; г) difficulty in putting into practice spelling rules; е) absence of high quality electronic checking of the Belarusian language spelling.

Уводзіны Закон Рэспублікі Беларусь ад 23 ліпеня 2008 г. «Аб правілах беларускай арфаграфіі і пунктуацыі» (далей Закон) уступіў у дзеянне з 1 верасня 2010 г. Паводле выступлення ў друку распрацоўшчыкаў новых правілаў, прыняцце дакумента было абумоўлена выдамкамі часу, вынікам уплыву саветскай ідэалогіі на арфаграфію беларускай мовы, а таксама натуральным развіццём мовы [4, с. 21]. Прагназуемым вынікам арфаграфічных новаўвядзенняў стала імкненне пазбавіцца ад арфаграфічных памылак і варыянтнасці, паспрыяць папулярызацыі беларускай мовы ў грамадстве і пашырэнню яе функцый. На жаль, пасля першага года дзеяння Закона ніводны з прагнозных пунктаў не выкананы.

Задача артыкула – устанавіць прычыны арфаграфічных памылак у друкаваных выданнях пасля ўступлення ў дзеянне Закона.

Асноўная частка. Аналіз арфаграфічных недакладнасцяў на старонках друкаваных выданняў (кніг, брашур, газет і часопісаў) дазволіў устанавіць наступныя прычыны іх з’яўлення: 1) неўдакладненасць адносін паміж фактамі маўлення і пісьмовай мовы; 2) функцыянаванне ў свядомасці таго, хто піша, другой арфаграфіі, больш эканомнай, чым афіцыйнай; 3) нездавальняючая якасць лексікаграфічных выданняў, створаных па новых правілах; 4) цяжасці прымянення асобных арфаграфічных правілаў па прычыне іх неадназначнасці; 5) адсутнасць якаснай электроннай сістэмы праверкі арфаграфіі беларускай мовы.

1. Неўдакладненасць адносін паміж фактамі маўлення і пісьмовай мовы. На тое, што ў нашым мовазнаўстве так і не выпрацаваны дакладныя рэкамендацыі адносна суадносін паміж вуснай і пісьмовай формамі мовы, звяртаў увагу акадэмік А. Падлужны яшчэ ў 1991 г. У артыкуле «Работа над памылкамі 1933-га», ён адзначаў, што літаратурна-гутарковы варыянт беларускай мовы па прычыне хуткага звужэння сфер яе ўжывання так і не выпрацаваўся, таму выключна важнае значэнне мае пісьмовая яе форма [5, с. 4]. На жаль, у Законе праігнараваны высновы аўтарытэтнага даследчыка. Карыстальнікам беларускай мовы пры выбары напісання новага Правілы беларускай арфаграфіі неаднаразова рэкамендуецца звяртацца да літаратурнага вымаўлення, дакладныя крытэрыі якога па сённяшні час не вызначаны. Гэты факт і становіцца адной з галоўных прычын варыянтнай перадачы на пісьме, напрыклад, дзекання / цекання, літар э, е ў сярэдзіне іншамовных слоў: *маркецінг, бодыбілдынг, бізнэс, бізнэсмен, Гінэс, сэкс, сэкс-сімвал, сэксуальнасць, кансэнсус, паланэз, плэй-оф і маркетынг, бодзібілдынг, бізнес, бізнесмен, Гінес, секс, секс-сімвал, сексуальнасць, кансенсус, паланез, плэй-оф, параўн.* – Сітуацыя імкліва змяняецца, мне патрэбны намеснік па экспарце – не па *маркецінгу* ці чамусьці яшчэ, – але я не магу ўвесці такую пададу, – скардзіцца Мікалай Яфімчык (Звязда, 15.06.2011, с. 4); Пазней бікіні становіцца афіцыйнай спартыўнай формай на спаборніцтвах на пляжным валеболе і *бодыбілдынгу* (Звязда, 15.06.2011, с. 7); Манах, які склаў зарок

чыстасці – па-першае, дбае пра чыстасць сваёй душы, свайго сэрца; па-другое, захоўвае таксама і чыстасць цалесную – *сэксуальнасць* (Звязда, 29.07.2011, с. 8); Гэтыя гульні стануць вырашальнымі для беларусаў у барацьбе за выхад у *плей-офф*... Але выхад у *плей-офф* яшчэ наперадзе (Звязда, 29.07.2011, с. 2); У Польшчы таксама праводзіцца «стодзёнка» – балы за сто дзён да заканчэння школы, які праходзіць у канцы студзеня. Пачынаецца ён *паланезам* (Маладзечанская газета, 15.06.2011, с. 3).

2. Функцыянаванне ў свядомасці таго, хто піша, другой арфаграфіі, больш эканомнай, чым афіцыйная. З пункту погляду тэорыі арфаграфіі памылковыя напісанні, абумоўленыя выпікам функцыянавання ў свядомасці таго, хто піша, другой арфаграфіі, больш эканомнай, чым афіцыйная, – распаўсюджаная з’ява ў сусветнай практыцы пісьма. У нашых умовах выразна прасочваюцца два такія ўплывы: з аднаго боку, сістэма арфаграфіі рускай мовы, а з другога, удасканаленая сучаснікамі сістэма арфаграфіі, распрацаваная Б. Тарашкевічам.

Вынікам уплыву рускай арфаграфіі, дзе, як вядома, вядучы прынцып марфалагічны, з’яўляюцца напісанні:

а) літары *э* на месцы *ы* ў словах выключэннях: *інжэнер, канцэлярыскія тавары, рэсора, параўн.*: Частка *рэсоры*, якую мог згубіць любы аўтамабіль, вылучае з-над колаў сустрэчнай машыны (Звязда, 14.10.2011, с. 2);

б) літара *о* замест рэкамендуемай арфаграфічнымі правіламі беларускай мовы літары *а* ў першай частцы складаных слоў: *горналыжнік, чорнадымлены, параўн.*: Майстар *чорнадымленай* керамікі, які піша вершы і спявае песні (Звязда, 07.07.2011, с. 6);

в) спалучэнне *чс* на стыку кораня і суфікса: *пухавіцкі, баранавіцкі, параўн.*: Столькі ж дзяцей і ў ветэрынарнага ўрача ААТ «Птушкафабрыка «Дружба» *Баранавіцкага* раёна Аксаны Шпакоўскай (Беларускі час, 2011, № 42, с. 1);

г) напісанне злучальнай галоснай *е* без уліку націску ў слове: *гусеферма, каранеплоды, сярэднемесячны, параўн.*: 27 ліпеня выпала амаль палавіна *сярэднемесячнай* нормы ападкаў (Звязда, 29.07.2011, с. 1).

Уплыў больш паслядоўных арфаграфічных рэкамендацый удасканаленага правапісу Б. Тарашкевіча назіраецца ў напісаннях:

а) прыстаўкі з перадгалоснымі: *эканоміць, зымправізаваць, зарганізаваць, параўн.*: Яўгенія расказала, што яе сям’я вырашыла *зэканоміць* на забавах (Звязда, 13.08.2011, с. 6); Можна было б назбегнуць імпарту і *зэканоміць* 7 млн долараў (Звязда, 18.08.2011, с. 2);

б) прыстаўных зычных ў словах ваконны, вазёрны, гатэль, параўн.: Хутка мяняецца фасад мясцовага *гатэля* (Звязда, 13.08.2011, с. 6).

3. Якасць лексікаграфічных выданняў. На кастрычнік 2011 г. створана каля дзясятка арфаграфічных слоўнікаў з улікам змяненняў у беларускай арфаграфіі, аўтарамі якіх сталі супрацоўнікі НАН Рэспублікі Беларусь і ВНУ нашай краіны.

Аб’ядноўвае іх адна асаблівасць – скіраванасць на агульнаадукацыйныя ўстановы (школы, гімназіі, ліцэі). Для работнікаў рэдакцыйна-выдавецкіх устаноў, журналістаў з іх шырокім тэматычным дыяпазінам прафесійнай дзейнасці гэтыя лексікаграфічныя выданні малапрыдатныя. І прычын таму некалькі:

а) адсутнасць сучаснага лексічнага матэрыялу, які адлюстроўвае хутка змяненныя працэсы ў сучасным грамадстве;

б) неаднастайнасць рэкамендацый адносна правапісу адных і тых жа найменняў у розных аўтараў: *пастар* [1, с. 320], *пастарскі* [3, с. 227], *срыхонскі* [1, с. 145], *Інтэрнал* [1, с. 200] і *пастыр, пастырскі* [2, с. 421–422], *іерыхонскі* [2, с. 274], *Інтэрнал* [2, с. 281];

в) наяўнасць арфаграфічных варыянтаў у адных выданнях і адсутнасць варыянтаў у другіх (напрыклад, у адных слоўніках у якасці раўнапраўных напісанняў прапануюцца словы *Барнеа і Барнеа, Дарданелы і Дирданэлы, джазмен і джазмэн, Іерусалі і Ерусалім* [1], у другіх гэтыя лексічныя адзінкі або адсутнічаюць, або падаюцца безварыянтныя напісанні);

г) парушэнні алфавітнага прынцыпу складання лексікаграфічных прац. напрыклад, словы *ордар, ордарскі* стаяць пасля слоў *ордэн, ордэнскі* [2, с. 367];

д) несудаднесенасць напісанняў з існуючымі правіламі арфаграфіі: *бронетэхніка, баўэр, вадохрышча, есаул, есаульскі* [1].

4. Цяжкасці прымянення арфаграфічных правілаў. Найбольш цяжкімі правіламі беларускай арфаграфіі з’яўляюцца тыя, якія змяшчаюць выключэнні з устаноўленых заканамернасцей і тым самым прадугледжваюць шэраг спасылак, заўваг, удакладненняў, тлумачэнняў, каментарыяў, што патрабуе дадатковага часу для завучвання і пастаяннай канцэнтрацыі ўвагі падчас напісання. З пункту погляду тэорыі арфаграфіі менавіта такія правілы выклікаюць найбольш нараканняў, і наадварот, узбуджэнне правіл арфаграфіі, іх упарадкаванне робіць пісьмо больш лёгкай і даступным, спрыяе яго дэмакратызацыі.

Да ліку памылак, абумоўленых якасцю зацверджаных арфаграфічных правілаў адносяцца наступныя.

1. Ужыванне вялікай / малой літары ў назвах устаноў і арганізацый. У Законе не акцэнтуюцца ўвага на тым, як пісаць састаўныя назвы ўстаноў і арганізацый, калі другое слова ўваходзіць у склад усечанай агульнапрынятай назвы, якая ўжываецца ў функцыі поўнага наймення: *Мінскі Камароўскі рынак, Рэспубліканскі Палац культуры ветэранаў, Нацыянальная Акадэмія навук Беларусі* ці *Мінскі камароўскі рынак, Рэспубліканскі палац культуры ветэранаў, Нацыянальная акадэмія навук Беларусі*. Гэта прыводзіць да шматлікіх варыянтаў: *Народным артыстам СССР быў Барыс Платонаў, якога я ўпершыню убачыла, калі працавала на Трактарным заводзе* (Звязда, 25.06.2011, с. 2); *Алена і Мікалай Яскевічы – кіраўнікі дзягавіцкага Цэнтра культуры* (Звязда, 15.06.2011, с. 3); *Выпускніца бостанскага Музычнага каледжа*

оперная спявачка Алена Зубава правяла для заўзятараў мясцовай каманды «Бостан Бруінс» майстар клас па правільным крыку (Звязда, 15.06.2011, с. 2).

2. Напісанне фіналяў -эр; -эль. Правілы ўстанаўліваюць напісанне літары а ў фіналях агульных найменняў і захаванне літары э ва ўласных назвах, аднак не прадугледжваюць рэкамендацый адносна правапісу вытворных слоў. У выніку назіраюцца шматлікія варыянты ў напісанні ўказаных груп лексікі: камп'ютарны, лютаранства, бараль, Ландар і камп'тэрны, лютэранства, барэль, Ландэр, параўн. Вось толькі давялося прысасоўвацца да камп'ютэрнай клавiятуры (Звязда, 13.08.2011, с. 4); Пра пажар у кватэры гяціпавярховага дома па сталічнай вуліцы Ландара наведамілі суседзі (Звязда, 21.10.2011, с. 6); Можна, не ўсе памятаюць, што калісьці барэль нафты каштаваў дзесяць долараў (Звязда, 13.08.2011, с. 2).

3) Правапіс складанаскарочаных слоў. У Законе маюцца два параграфы, якія рэгламентуюць напісанне галосных у складанаскарочаных словах і часткова супярэчаць адзін аднаму. Так, у § 7, п. 4, гаворыцца: «Складанаскарочаныя словы пры напісанні звычайна разглядаюцца як простыя словы з адным націскам: зямфонд, лясгас [6, с. 13]. У § 20 п. 1 арфаграфічная рэкамендацыя гучыць наступным чынам: «У абрэвіатурах скарачаныя часткі пішуцца так, як у адпаведных поўных словах: генплан (генеральны), запарк (заалагічны), педфак (педагагічны), ваенкам (ваенны камісар), лясгас (лясная гаспадарка), інтэрнал (інтэрнацыянальная паліцыя) і інш.» [6, с. 25].

Як бачым, адно і тое ж слова (лясгас) прыводзіцца ў якасці прыклада і ў § 7 і ў § 20, што падштурхоўвае моўцу да суб'ектыўнасці ў выбары правільнага напісання і выклікае «узаконеную» арфаграфічную варыянтнасць або яўную памылковасць, што і назіраецца ў СМІ: Не пашкадуюць, калі наведваюцца ў Петрыкаўскі лясгас і рыбакі ці проста аматары адпачынку на прыродзе (Звязда, 16.09.2011, с. 6).

Такая ж сітуацыя назіраецца і ў дачыненні да літарных і гукавых абрэвіатур: Паблізу возера Чорнае ў Бярозаўскім раёне дзяржінспектары затрымалі машыніста Бярозаўскай ГРЭС (Звязда, 14.10.2011, с. 1); Падчас рамонту абарвалася страла маніпулятара а/м «Камаз», які належаў індывідуальнаму прадпрымальніку (Звязда, 14.10.2011, с. 4); Беларускія і расійскія турысты на адпачынку ў Крыме сталі ахвярамі вымагальніка, наведамілі карэспандэнту БЕЛТА ў прэс-службе МУС Украіны (Звязда, 13.08.2011, с. 1).

5. Адсутнасць якаснай электроннай сістэмы праверкі арфаграфіі беларускай мовы. Існуючыя сёння электронныя сістэмы праверкі арфаграфіі «Літара» і «Парадыгма» знаходзяцца ў стадыі распрацоўкі. Выбарачнае апытанне супрацоўнікаў выдавецтваў і рэдакцый газет і часопісаў паказала, што большасць або не ведае пра іх існаванне, або не карыстаецца імі па прычыне недаверу, афіцыйнага непрызнання гэтых прадуктаў.

Высновы. Каб Закон пачаў рэальна дзейнічаць, а на старонках папяровых і электронных выданняў колькасць арфаграфічных памылак значна знізілася, неабходна:

а) перагледзець сістэму падрыхтоўкі кадраў для рэдакцыйна-выдавецкіх устаноў краіны, г. зн. падчас вучобы журналістаў, рэдактараў, карэктараў вартая звяртаць асаблівую ўвагу на правапіс лексічных адзінак і разглядаць такую працу як адзін са складнікаў павышэння культуры пісьмовага маўлення;

б) тэрмінова (пакуль не завяршыўся так званы «пераходны перыяд», стварыць поўны звод арфаграфічных правілаў з якаснай рэдакцыйна-выдавецкай падрыхтоўкай і навуковым рэцэнзаваннем з боку ўсіх кафедраў беларускай мовы ВНУ краіны;

в) пры складанні арфаграфічнага слоўніка беларускай мовы ажыццявіць адбор толькі тых лексем, дзе ёсць практычныя арфаграмы, а таксама тых, якія з'яўляюцца актуальнымі для адлюстравання сучасных жыццёвых рэалій;

г) стварыць трывалую тэарэтычную аснову для далейшага ўдасканалення нашага правапісу.

Літаратура

1. Баршчэўская, А.Л. Арфаграфічны слоўнік беларускай мовы / аўт.-склад. А.Л. Баршчэўская, Л.П. Баршчэўскі. – Мінск: Радзёла-плюс, 2010. – 560 с.
2. Беларускі арфаграфічны слоўнік / уклад. Л.П. Кунцэвіч, І.У. Кандраценя; пад рэд. А.А. Лукашанца. – Мінск: Беларуская навука, 2009. – 695 с.
3. Завальнюк, У.М. Слоўнік сучаснай беларускай мовы / У.М. Завальнюк, М.Р. Прыгодзіч. В.К. Раманцэвіч / пад рэд. М.Р. Прыгодзіча, У.М. Завальнюка. – Мінск: Народная асвета, 2009. – 399 с.
4. Гучанкаў. В. Беларускі правапіс: з дваццатага стагоддзя – у дваццаць першае / В. Гучанкаў // Роднас слова. – 2009. – № 2. – С. 18–22.
5. Падлужны, А. Работа над памылкамі 1933-га / А. Падлужны // Беларуская мова і літаратура ў школе. – 1991. – №3. – С. 3–6.
6. Правілы беларускай арфаграфіі і пунктуацыі. – Мінск: НЦП РБ, 2008. – 144 с.

УДК 808.26–316.4(043.3)

Т.В. Лапшына

ТЭРМІНЫ МЕТАНІМІЧНАГА ЎТВАРЭННЯ Ў ПРАМЫСЛОВА-ТЭХНІЧНАЙ ТЭРМІНАЛОГІІ

В статье описываются основные модели лексико-семантического образования промышленно-технических терминов путем метонимического переноса в современном белорусском языке.

The article deals with the main models of lexical semantic formation of industrial technical term by means of metonymic shift in the modern Belarusian language.